

دز فول ساحل دارد

بررسی ظرفیت‌های منظرین رود دز



زهرا رستگاری
کارشناس ارشد منظر

نقش رودهای فعال شهری

• **ابعاد زیست‌محیطی:** گذشته از گسترش ساخت و سازهای بی‌رویه در سال‌های اخیر در حریم رودها که سبب آسیب‌رساندن به کیفیت اکولوژیک آنها شده است، رودهای فعال شهری با ایجاد خرده اقلیم و فضاهایی با دمای مطلوب، آسایش را برای ساکنین فراهم می‌کند. همچنین پوشش‌های گیاهی بومی که معمولاً در کنار این رودها مکمل فضاهای کناره است، علاوه بر اینکه از نظر فرایندهای اکولوژیکی اهمیت حیاتی دارد، از نظر محیطی، زیبایی و بالابردن کیفیت شهری نیز حائز اهمیت است.

• **ابعاد حسی و بصری:** کناره رود دائمی، فضای شهری ممتدی است که از دل شهر می‌گذرد و در تصویر ذهنی اکثر شهروندان، سرزندگی و شادابی را می‌سازد. این سرزندگی معمولاً مقارن با تنوع فضایی و رفتاری فضای کناره است و همین امر شهروندان را به حضور در این فضا دعوت می‌کند (پاکزاد، ۱۳۸۴). در اکثر شهرهایی که رود دائمی پر آبی از میان آنها می‌گذرد، یکی از مهم‌ترین تفرجگاه‌های شهر، کناره رود مذکور شکل گرفته است. یادآوری کناره رود یا ساحل دریا همواره یادآوری فضایی مفرح است که احساس انبساط خاطر را در فرد برمی‌انگیزد. چنین فضایی هیچ‌گاه فرد را به فعالیت جدی وادار نمی‌نماید، بلکه وی را به تفریح و پرسه‌زدن تشویق می‌کند. علاوه بر این افراد در چنین شهرهایی موقعیت خود را نسبت به آب در مقام مهم‌ترین نشانه شهری می‌سنجند؛ نقطه عطفی در شهر که مختص همان شهر است و در ادراک عینی-ذهنی منظر آن شهر حرف اول را می‌زند.

• **ابعاد اجتماعی و گذران فراغت:** فضاهای لبه رودخانه در گذران اوقات فراغت و ثبت خاطرات جمعی شهر نقش به‌سزایی دارد. وقت‌گذرانی بدون قانون‌مندی خاص، این نیاز را پاسخ می‌دهد. طبیعی است که، انتظار نمی‌رود چنین فضایی بر انسان غلبه کند یا خود را به وی تحمیل نماید؛ چرا که هر نوع انحصاری کردن فعالیت‌ها در فضا احساس تعامل انسان با محیط را خدشه‌دار می‌سازد. در چنین شهرهایی اغلب مردم به طور طبیعی این فضا را به عنوان اولین پاسخ برای گذران اوقات فراغت خود انتخاب می‌کنند و به فعالیت‌های مختلف تفریحی می‌پردازند.

• **ابعاد اقتصادی:** حضور یک رودخانه فعال در شهر در صورتی که به دلیل احداث دیواره‌های بلند طغیان‌شکن، مشکل آلودگی یا عدم دسترسی نداشته باشد، از جنبه‌های مختلف در جلب سرمایه، نقش به‌سزایی خواهد داشت. ویژگی منحصر به فرد بودن پدیده‌های طبیعی همچون رودخانه در یک شهر، در صورت توجه بیشتر و سرمایه‌گذاری صحیح، می‌تواند فضایی به یادماندنی برای گردشگر داخلی و خارجی شود.

• **ابعاد نمادین حضور آب در شهر:** اغلب مردم انتظار دارند فضای لبه آب‌ها مفرح باشد. فضایی که به واسطه برخورداری از آسایش اقلیمی حاصل از رودخانه بتوان در آن به تفریح و تفرج پرداخت. همواره در تصویر ذهنی افراد، لبه آب‌ها با طراوت عجین است. لذا با طراوت‌بودن ویژگی دیگری است که در سواحل و کناره‌ها وجود دارد.

اجتماع ما فراتر از امکانات آن زندگی می‌کند. ما در مکان و زمان محدود زندگی خود از طریق الگوهای نادرست رفتاری، شهر را از سرمایه‌های طبیعی و باهویت آن محروم می‌کنیم. این الگوها، در طول سال‌های عمر یک شهر، محیط طبیعی و زیستی را ویران می‌کند. کوتاهی دوره‌های مدیریتی شهرها، فرصت شناخت عمیق ظرفیت‌های شهر را از بین می‌برد و تصمیم‌های مقطعی و شتابزده، کار را برای برنامه‌ریزی‌های منطقی و اصولی سخت می‌نماید. کافی است در یک دوره مدیریتی بر شناخت حقیقت شهر تمرکز کرده تا با برنامه‌ریزی بر پایه مطالعات جامع و هدفمند، وابستگی عینی-ذهنی نسل‌های آتی به شهر و فضاهای آن را حفظ نماییم. این نگاه به طور حتم متضمن پایداری شهر در حوزه منظر طبیعی، همبستگی‌های جمعی و صرفه اقتصادی خواهد شد.

مناسبات پیچیده شهرهای امروز، ضرورت وجود فضاهایی که گذران اوقات فراغت شهروندان را پاسخگو باشد، دوچندان نموده است. فضاهایی جهت انجام فعالیت‌های کاملاً دلخواه و اختیاری، فعالیت‌ها و سرگرمی‌های متنوعی که عملکرد فرد در بیشتر جوانب آن آزاد است و زمان شروع و به پایان رساندن آن کاملاً اختیاری و شخصی است. در این میان سهم رود-کناره‌های شهری در شهرهایی که این پتانسیل طبیعی را در درون خود دارند، به عنوان فضایی که ضمن طراوت‌بخشی به محیط شهری، اصلی‌ترین موضع مشترک برای ثبت خاطرات جمعی به حساب می‌آید، حداکثری است. لبه‌های آب در میان بافت‌های مترکم شهری و یا در کنار آنها به عنوان فضای تنفس شهر عمل کرده و هوای مطلوب را به درون بافت تزریق می‌کنند. از این رو شناخت ارزش این فضاها از حیث زیبایی، خوانایی و هویت اکولوژیک و مکانی و نیز توجه به ارزش‌های پایدار طبیعت‌پردازی ایرانی، شرط لازم در برنامه‌ریزی و طراحی آنهاست که در نتیجه آن از تولید یک‌شکل و بی‌هویت گونه‌های آبی فضاهای شهری جلوگیری می‌شود.

واژگان کلیدی: ساحل درون شهری، اوقات فراغت، رود دز، برنامه‌ریزی منظر.

ملاحظات بومی مداخله در ساحل دز

برنامه‌ریزی برای ساحل رودخانه یک شهر و مدیریت اتفاقات منظرین سایت در صورتی که از ابعاد مختلف نقش رودخانه در شهر (ابعاد زیست‌محیطی، ابعاد حسی و بصری، ...) از یک‌سو و همچنین تاریخی که بر بستر منظر ساحل در شهر گذشته است و نقشی که در اذهان مردم شهر دارد از سوی دیگر، صورت نپذیرد، امری بی‌حاصل خواهد بود و به تدریج موجب کم‌رنگ‌شدن پتانسیل‌های منحصر به فرد رودخانه و منظر عینی-ذهنی آن خواهد شد. همچنین این امر بدون شناخت دقیق و همه‌جانبه و بررسی لایه‌های مختلف اطلاعاتی ساحل رودخانه ممکن نیست. منظر مردم و مکان را به هم پیوند می‌دهد (اسپیرن، ۱۳۸۴) و برای طراحی چنین پیوندگاهی باید بسیار محتاطانه و هوشمندانه عمل نمود. طراحی منظر در ساحل رودخانه باید پس از بازخوانی تمامی نشانه‌های سایت، با حداقل مداخله در منظر آن انجام شود تا تمامی ارزش‌های منظرین سایت حفظ شود. همچنین طراحی بر اساس هویت و اصول منظرپردازی ایرانی، متضمن حفظ صنعت گردشگری بین‌المللی خواهد بود.

در اقلیم گرم و خشک دزفول، همواره لبه آب برای دزفولیان بهترین محل گذران روزهای گرم بوده است و اکنون نیز مهم‌ترین سایت تفریحی مردم است. ساحل دز با پیشینه تاریخی دوهزار ساله، نقشی ماندگار در اذهان مردم دزفول دارد. بنابراین توجه به تاریخ سایت ساحلی و ذهنیت مردم شهر باید در هر مقیاسی از مداخله لحاظ شود. بافت تاریخی و هسته اصلی شهرهایی که رودخانه از آنها گذر می‌کند، به شدت تحت تأثیر رودخانه است. همجواری ساحل و بافت تاریخی و تعامل زیبای این دو پدیده در شهر قدیم مؤید این مطلب است. کوچه‌های بافت قدیم طوری جهت‌گیری دارند که بیشترین استفاده را از نسیم خنک رودخانه داشته باشند و هوای مطلوب و خنکی را

به بافت تزریق کنند.

ظرفیت‌های منظر عینی-ذهنی ساحل دز را می‌توان چنین برشمرد:

- **عناصر ارزشمند تاریخی منظر دز:** شامل بافت قدیم شهر، آسیاب‌ها، پل باستانی و امامزاده رودبند می‌شود.
- **عناصر منظر طبیعی:** شامل آب فیروزه‌ای رنگ رودخانه، کت (دوه) و پوشش گیاهی بومی است.
- **عناصر ذهنی منظر در محدوده بافت تاریخی:** گرچه کالبد محیط از بین می‌رود اما نام‌ها و تصورات، بهانه‌های خوبی برای احیای منظر است. این گره‌های ذهنی در ساحل تاریخی دز عبارت است از:
 ۱. مَلُّ شُتْرَى (کوهان شتر) ۲. پُولِ جَدید (پل جدید) ۳. تُو سِی یُو دَرْدَرَاقا (آسیاب دردراقاها) ۴. تُوْت خَرما (سید خرما) ۵. تُو سِی یُو (آسیاب) ۶. لَزْکَش (کشنده لر) ۷. سْ کَمَرُون (سه صخره) ۸. تُوْت خَروس (تاج خروس)
 ۹. تَخْت خان (تخت خان) ۱۰. پُولِ قَدیم (پل قدیم)

سهیم حفظ این عناصر در خوانایی محیط و تداوم خاطرات آن به‌سزا است. اخیراً اقداماتی در نوار ساحلی دز انجام گرفته که از دو جنبه قابل ارزیابی است: خواناکردن بخشی از دز، تمهیدات دفع سیل، توجه به ارزش‌های تاریخی دز مانند آسیاب‌ها، گردشگرپذیر شدن ساحل و منافع اقتصادی آن و اینکه این سایت پاسخی برای نیاز فراغت دزفول‌ها شده است. بعد ایجاد این اقدامات است ولی از آنجا که این اقدامات مبتنی بر برنامه و توسعه پایدار نیست می‌تواند در درازمدت نقش اکولوژیک و منظرین آن را به مخاطره اندازد؛ دیواره‌سازی‌های تزیینی، نزدیک‌شدن پارکینگ و آلودگی متأثر از آن به رود، فقدان سلسله مراتب ادراکی هنگام ورود به عرصه رود، مصالح و نشیمن‌های ناهماهنگ با سایت از جنبه‌های سلبی این اقدامات است.

جمع‌بندی

منظر، موجودی زنده و دارای روح است که مجرد از تاریخ نیست، بلکه محل تبلور هر آن چیزی است که در حافظه تاریخی و ماندگار بستر آن، رخ داده است. منظر، تاریخ را که شامل نشانه‌ها و خاطره‌های گذشته ماست، در خودش ضبط و ثبت کرده است. معماران منظر برخلاف معماران یا شهرسازان با صفحه سفید خالی از نوشته روبرو نیستند، بستر منظر، هیچ‌گاه سفید و بکر نیست. متأسفانه مشارکت و مداخله‌ای که انسان‌ها می‌کنند، فاصله زیادی با هماهنگی سایت و بستر منظر دارد. علی‌الخصوص شهرسازی جدید و توسعه‌های شهری، محیط‌هایی را بدون تداوم تاریخ گذشته می‌سازند. طراحی ساحل دز در لبه بافت تاریخی دزفول، باید با توجه به تمامی پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی سایت و با تکیه بر خوانایی ساحل رودخانه، تمهیدات دفع سیلاب، امکان سرمایه‌گذاری جهت جلب گردشگر داخلی و خارجی و فراهم‌نمودن امکاناتی جهت پاسخگویی به نیاز شهروندان دزفولی صورت گیرد.

پی‌نوشت

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده تحت عنوان «طراحی تفرجگاه ساحلی رود دز در لبه بافت تاریخی دزفول» است که به راهنمایی دکتر سیدامیر منصوری در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه تهران دفاع شده است.

منابع

۱. اسپیرن، آن ویستون (۱۳۸۴) *زبان منظر*، ترجمه: سید حسین بحرینی، بهناز امین‌زاده، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۲. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۴) *راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران*، انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
۳. امام، سید محمدعلی (۱۳۸۲) *مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول*، انتشارات دارالمؤمنین، دزفول.